

УДК 008:32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.46>

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ УКРАЇНОЮ І ПОЛЬЩЕЮ

Сергій Поплавський

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра національної безпеки та політології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

У статті розглянуто вплив історичної культури на інструментальне використання історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею. В її основу покладено теорію, яку можна охарактеризувати поняттями «історична політика» та «історична пам'ять» і визначити як теорію політики пам'яті, коли пам'ять стає об'єктом цілеспрямованої діяльності органів державної влади.

Сьогодні багато політиків намагаються інструменталізувати історію, історичну пам'ять, політику пам'яті з метою використання їх для досягнення політичних завдань. Інструменталізація стала одним з основних викликів сучасної історії і може виконувати як позитивні функції, так і негативні.

Єдине, що здатне страхувати соціум від негативного впливу інструменталізації, є історична культура, оскільки тільки їй під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі.

Одна з ключових характеристик історичної культури «політика пам'яті», і саме про неї повинні дбати представники політичної еліти кожної з країн.

Особливо важливо це для України, яка змушена відбивати атаки російської пропаганди, розвивати українську націю, та встановлювати місце України в історії Європи і всього світу.

Інструментами політики пам'яті в Україні є «Інститут національної пам'яті при Президентові України», органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу. У Польщі аналогічними інструментами є «Інститут Національної Пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу» та відповідні органи державного управління Польщі.

Для історичної культури характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний. Кожний з цих вимірів по-своєму впливає на інструментальне використання історії та історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, історична культура, когнітивний вимір, естетичний вимір, політичний вимір, інструменталізація.

Вступ. Кожна держава вибудовує власну «політику пам'яті». Її зміст диктується різними чинниками, але при цьому кожна з них прагне забезпечити передачу інформації між поколіннями. Змагання за право усякого народу, нації подати свій погляд на минулі події, на історію – це боротьба за майбутнє. У наш час відстань між історією та завтрашнім днем значно скоротилася, а від історичної пам'яті часто залежать шанси на виживання. Історична пам'ять – частина духовного потенціалу нації. Саме від неї залежить нація- і державотворення, вона лежить в основі історичної свідомості суспільства. Історія вчить, що кожна нація творить, осмислює та зберігає насамперед власну пам'ять, а нав'язування «чужої пам'яті» завдає великої шкоди і веде до девальвації національних цінностей. Одним з основних викликів сучасної історії є її інструменталізація.

Інструменталізація – це використання чогось як інструменту певної дії. Простір пам'яті піддається інструменталізації тому, що спирається на інструменти пізнання та усвідомлення пізнаваного.

Політична інструменталізація засобів масової інформації свідчить про підпорядкування останніх меті певних угруповань [17].

На сьогодні багато політиків прагнуть інструменталізувати історію й використовувати її для досягнення політичних завдань. Відповідно намагання інструменталізувати погляди на оцінку подій з відповідним політичним підтекстом перетворює засоби масової інформації на ідеологічні рупори влади.

На думку української дослідниці Лариси Нагорної, єдине, що здатне страхувати соціум від небезпек, пов'язаних з інструменталізацією, є культура історичної пам'яті [13].

Це пов'язано насамперед із тим, що тільки культурі під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі та проводити чітку межу «між можливим і неможливим, чесним і безчесним». Тим самим здійснюється усвідомлення, що тільки історична культура здатна пояснити і підвести до вирішення найскладніших завдань, які постають перед істориками і політиками. Лише завдяки історичній культурі можна проникнути в минуле з метою будівництва сучасного та створення проєктів майбутнього. Та й людина як суб'єкт соціуму стає саме такою, якою створить її культурне поле, характерне для цього соціуму. Чим досконаліша культура, на фоні якої відбувається соціалізація суб'єкта, тим духовніший сам суб'єкт. Зазвичай, саме тому в ході війн та репресій агресори намагаються знищувати об'єкти культури. Зруйновану пам'ятку неможливо відтворити, а це означає, що відбувається втрата зв'язку поколінь, і життя соціуму поволи втрачає сенс. Щоб не уривався зв'язок поколінь, еліти й політики зобов'язані дбати про одну з ключових характеристик історичної культури – «політику пам'яті» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія міждержавних відносин України із Республікою Польща кінця ХХ – поч. ХХІ ст та вплив на них їхніх історичних культур є предметом наукового інтересу широкого кола вчених, викликає інтерес дослідників і зазнала багатогранного наукового осмислення.

Опубліковано масив фахових видань політичного, історико-гуманітарного, юридично-правового та соціально-економічного характеру. Проблему розбудови українсько-польських двосторонніх відносин науковці проаналізували на численних національних і міжнародних наукових конференціях та симпозіумах, круглих столах. Досліджено головні етапи політичного співробітництва України з Республікою Польща.

Детальне дослідження гострих питань спільного минулого України та Польщі, які сьогодні заважають обом країнам робити кроки на шляху примирення, здійснив колектив авторів на чолі з Вахтангом Кіпіані у роботі «Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому ХХ столітті» [8]. Це дискурс вчених, публіцистів, діячів культури та мистецтва, факти, результати досліджень і міркувань провідних спеціалістів із дискусійних проблем щодо українсько-польських взаємин.

Вагомий внесок у дослідження українсько-польських відносин зроблено Л. Стрільчук у монографії «Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття)» [19].

Важливий вклад у розвиток науки про історичну культуру зробила Л. Нагорна, яка у монографії «Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал» розкрила сутність основоположної у західній історичній культурології, але поки що незвичної для вітчизняної термінопрактики категорії «історична культура» – як фактора формування «образу минулого» у процесі взаємодії професійного історичного знання й колективної пам'яті соціумів [13].

Надзвичайно цінним виданням для питання, яке нас цікавить, є дослідження «Історичні культури Польщі та України. Про джерела непорозуміння між сусідами». Воно сто-

сується пам'яті на рівні цілого суспільства та практик комеморації, а також ролі шкільної освіти, дебатів публічних інтелектуалів, та дискурсів медій. Автори намагаються дослідити настільки глибокими є непорозуміння між поляками та українцями щодо історичного минулого [20].

У книзі професорки Волинського національного університету імені Лесі Українки Оксани Каліщук «Волинь'43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті» проаналізовано сучасний стан дослідження в Волинській трагедії 1943–1944 рр. Іншою складовою частиною цієї праці є з'ясування особливостей функціонування пам'яті про Волинь'43 в українському та польському суспільствах [7].

Ця праця стала свого роду підсумком інтелектуального та публіцистичного доробку вітчизняних і польських дослідників за останні три десятиліття, засвідчує той факт, що процес пошуку нових джерел, їх систематизація й інтерпретація не припинялися впродовж цього часу, тривають донині. Монографія розділена на два великих блоки: «Волинські події – поле битви національних історіографій» та «“Війни за історію” і пам'яттєвий дискурс». У першому розділі О.Каліщук детально аналізує польську й українську історіографію від комуністичних часів до періоду незалежності, доходячи висновку, що в нинішньому суспільному просторі тема Волині'43 надактуальна не лише в Польщі, Україні, а й у Російській Федерації та країнах Заходу, і становить невід'ємну частину наукового дискурсу.

Дуже цінну наукову базу щодо дослідження дає науково-популярна книжка Андрія Портнова «Польща та Україна: переплетена історія, асиметрична пам'ять», яка пропонує огляд історичних перипетій польсько-українських відносин: від середньовіччя до сьогодення. Автор узагальнює історіографічні здобутки та пропонує власні висновки щодо природи польсько-литовської Речі Посполитої та її місця в українській історії, про польський та український модерні національні проекти, про суперечливий і трагічний досвід міжвоєнного часу і Другої світової війни, про формування нової моделі польсько-українського порозуміння та виклики перед ним у сучасній Європі [16].

І, звісно, нам ніяк не можна обійтися без доробку всесвітньо визнаних класиків, як от Й. Рюзен, М. Гальбваск.

Мета статті – проаналізувати вплив історичної культури на інструментальне використання історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Предметом дослідження є інструменталізація та механізми формування політики пам'яті, спільні та відмінні риси, особливості розвитку історичних культур та визначення їхнього впливу на сучасні відносини обох країн.

Завдання дослідження:

- проаналізувати розвиток політики пам'яті України та Польщі, зокрема подій, які стосуються Волинської трагедії 1943 року;
- дослідити інструменталізацію та механізми формування політики пам'яті, спільні та відмінні риси, особливості розвитку історичних культур та визначення їхнього впливу на сучасні відносини обох країн.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є історичний та порівняльний методи.

Історичний метод дозволяє хронологічно представити еволюцію двосторонніх відносин країн, виокремити ключові події, які впливали на відносини сторін.

Порівняльний метод дозволяє зробити висновки про характерні ознаки і відмінності інструменталізації історичної культури в Україні та в Польщі.

Виклад основного матеріалу. У вересні 2023 року у Львові проходив Конгрес Культури «Обговорюємо Концепцію політики національної пам'яті» у перспективі до

2030 року. Заслуговує на увагу обґрунтування застосування інструменталізації політики пам'яті українським журналістом, народним депутатом України Миколою Княжицьким: «Політика пам'яті в перспективі 2030 року нам потрібна з трьох основних причин.

Перше – для відбиття атак російської геноцидної пропаганди, яка з історії зробила інструмент своєї агресії. Росія використовує історичні кліше, розроблені ще сто років тому, які десятиліттями експлуатувалися в СРСР і використовуються сьогоднішньою Росією. Кліше, які нині впроваджені до великої частини інтелектуального дискурсу на Заході. Отже, проблема не лише в самій Росії та із самою Росією.

Друге. Політика пам'яті нам потрібна для розвитку української нації після Перемоги. Нації політичної, ціннісним стрижнем якої буде досвід теперішньої війни, яку ми ведемо вже впродовж 10 років... Стрижнем візій, концепцій і програм політики пам'яті має бути усвідомлення того, що нинішні покоління розрубали Гордіїв вузол нашої історії: втрати державності після визвольних змагань, самотність на міжнародній арені та руїни, яку нам готували загарбники.

Третє. Політика пам'яті нам необхідна для розкриття місця України в історії Європи й усього світу. Маємо думати про доповнення усталеної парадигми європейської історії, сьогодення і майбутнього Європи та демократичного світу нашими наративами. Згідно зі справедливою переконаністю в тому, що доля свободи та демократії в протистоянні з авторитарними режимами вирішується саме в Україні» [10].

Проте нас цікавить порівняльний аналіз розвитку політики пам'яті України та Польщі та її інструменталізація, зокрема подій, які стосуються Волинської трагедії у 1942–1943 роках.

Інструментами політики пам'яті в Україні є «Інститут національної пам'яті при Президентові України» (ІНП), органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу: Міністерство освіти і науки, Міністерство культури і туризму, Національна академія наук України і її дослідні інститути, Академія педагогічних наук. Метою їхньої роботи, в першу чергу, є просвіта українського суспільства, створення національних освітніх програм, наукові дослідження проблем історичної пам'яті в галузі гуманітарних наук.

У Польщі аналогічними інструментами є «Інститут Національної Пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу» та відповідні органи державного управління Польщі.

Водночас діяльність українського та польського інститутів відрізняється. По-перше, польський ІНП виник значно раніше від українського. Крім того цей заклад позиціонує себе саме як архівна установа, яка бере за основу розслідування злочинів проти польського народу, що включено в його повну назву, у той час як український інститут було створено як державну бюджетну установу, яка має виконувати запити держави.

Слід відмітити, що умови існування народів Польщі та України значно різнилися і різняться до сих пір. Зазначене особливо помітно на прикладі роботи з архівами. Якщо польські архіви належать тільки полякам, і добитися їх розсекречення не дуже складно, то українські архіви належали СРСР і частина з них досі залишаються на території росії.

Водночас, «історична правда», яка є ключовим поняттям «історичної культури», залежить, по-перше, від того наскільки описувані події відповідають фактам і явищам, зафіксованим в архівних джерелах. Чи можливо встановити Україні історичну правду, якщо їй не віддають викрадених у неї ж першоджерел?

По-друге, «історична правда» минулого може трактуватися й інтерпретуватися по-різному, залежно від ідеологічних уподобань сучасної епохи і правителів. Якщо ж архіви приховуються, тому що вони не вписуються в ідеологію режиму, то дізнатися правду

майже неможливо, попри існування «колективної пам'яті», адже писана історія – це не стільки те, що дійсно відбувалося в минулому, скільки уявлення автора про це минуле. Тут варто відмітити, що злочини польських громадян проти представників інших національностей польським ІНП ігноруються, у той час, як злочини УПА явно гіперболізуються [1].

Для «історичної культури» характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний.

Когнітивний вимір дає можливість усвідомити раціональне історичне знання. Він включає в себе три складових, що визначають ефективність впливу на суспільну свідомість: пізнати, знати і усвідомити. Ці три складові створюються завдяки кропіткій роботі представників наукових кіл.

Відповідно до цього підходу варто розглянути, як працюють над проблемою формування історичної пам'яті про Волинські події представники наукових кіл Польщі та України та урядові органи цих країн.

Інструментами політики пам'яті, що дають можливість пізнати, знати і усвідомити, крім Інститутів національної пам'яті обох країн, є органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу. Вони у своїй діяльності повинні постійно мати на увазі обов'язкову потребу просвіти серед народу, створення відповідних освітніх програм, наукового дослідження проблем історичної пам'яті в галузі філософії, історії, політології, лінгвістики, народознавства тощо. Тож спробуємо розібратися, які головні завдання у зв'язку з цим стоять перед науковцями.

Одним із проблемних питань у відносинах між Україною та Польщею є Волинська трагедія 1943 року. Оцінюючи роль науковців як творців політики пам'яті стосовно Волинських подій, слід відмітити більший вплив наукових кіл Польщі, на відміну від України на формування цієї політики. Уже різниця у назвах, які пропонують поляки («Волинська різанина»), а згодом у 2016 році «геноцид») та українці («Волинська трагедія»), свідчать про відсутність компромісу. Оскільки компроміс з оцінки цих подій відсутній як в українському, так і в польському суспільствах, а також і в спільній історичній оцінці обох держав, маємо «війну пам'ятей» внутрішнього та зовнішнього характерів. Поки що у цій війні Україна програє.

Відповідно для покращення у стосунках між польським та українським народами необхідні нові інструментальні підходи. Один із таких підходів, пов'язаний з покращенням ситуації щодо Волині – 43, підказує нам професор історії Європейського університету Віадрина Андрій Портнов. Характеризуючи в телепередачі історичний нарис одного із сіл України, він радить, заохочувати місцеві громади до написання історичних досліджень кожного українського села [15]. Об'єднавши ці дослідження і в Україні, і в Польщі, можна створити історію, написану не на замовлення владних структур, а ту, яка йде з низів. Та й приблизна кількість жертв з кожної країни може бути більш-менш підрахована, що приведе до довірливіших відносин між державами. Тут доцільно згадати слова французького філософа Моріса Гальбвакса [*Maurice Halbwachs*] про те, що історія знаходиться в послідовному зв'язку з пам'яттю – там, де минуле уже не переживається, «згасає» пам'ять, а місце пам'яті займає історія, яка розпочинається в цілому тільки там, де закінчується традиція і зникає суспільна пам'ять [25].

Ще один інструмент співпраці між Україною та Польщею (відкритість і дозвіл для вивчення) увійшов у дію 26 листопада 2024 року. Цього дня міністри закордонних справ України та Польщі Андрій Сибіга і Радослав Сікорський зробили спільну заяву, в якій, зокрема, йдеться, що Україна не перешкоджатиме у проведенні польською стороною пошукових та ексгумаційних робіт на українській території, згідно з законодавством Укра-

їни і позитивно розглядатиме заявки з цих питань. Йдеться про жертви Волинської трагедії 1942–1944 років. Однак заяву міністрів неоднозначно сприйняли в Україні, адже в ній жодним словом не сказано про пошанування місць поховання українців на території Польщі. Заради справедливості у відповідь має бути такий же дозвіл і з польської сторони. Ми готові визнати й засудити злочини, вчинені проти поляків, але й Польща повинна зробити те ж саме щодо злочинів проти українців. І це цілком справедливо [21].

1 лютого 2018 року Сенат Польщі проголосував суперечливий законопроект, що передбачає кримінальну відповідальність за заперечення злочинів українських націоналістів проти поляків. Офіційна назва законопроекту – «Про внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті – Комісію з переслідування злочинів проти польського народу і деяких інших законів». Він стосується визначення злочинів українських націоналістів та українських організацій, що співпрацювали з Третім рейхом, а також можливості кримінальних проваджень проти осіб, які заперечують ці злочини. Цей законопроект також забороняє називати нацистські табори смерті в Польщі польськими та звинувачувати поляків у співучасті в нацистському Голокості. За заперечення цих злочинів передбачений штраф або позбавлення волі строком до 3 років. Його підтримав Сейм Польщі. МЗС України висловило «глибоку стурбованість» та заклиало польську сторону до відкритості та конструктивності [22].

Та чи є, насправді, інструментарій для виходу із такої ситуації? Ймовірно, що є. Її нам підказує ексміністр закордонних справ Павло Клімкін, який нагадує, що «цивілізована Європа зрештою виробила неписані правила співіснування різних національних варіантів історії. Головне тут взаємна повага, толерантність і намагання якщо не прийняти, то принаймні зрозуміти точку зору іншого. Натомість непристойними вважаються намагання силоміць надягти свої власні історичні окуляри на носа сусідові. На жаль, саме цим зараз і займаються польські політики» [9].

Вихід П. Клімкін бачить в усвідомленні простої істини, на якій побудоване мирне співжиття націй у Європейському Союзі. На його думку, «взаємна повага, толерантність, спільний осуд злочинів й вшанування невинних жертв, зрештою прагматизм і елементарний здоровий глузд – ось перевірений європейський рецепт подолання нинішньої кризи в українсько-польських відносинах».

Важливо окреслити складові, за допомогою яких держава отримує можливості для виконання свого запиту на створення концептів історичної пам'яті, з яких і формується політика пам'яті.

Першою важливою складовою є створення Інститутів Національної пам'яті та спостереження за їхньою роботою, адже вони відслідковують суспільні настрої та відповідають на запити суспільства.

Другою складовою є створення історичних факультетів у державних університетах. Їхнє завдання – досліджувати історію, писати праці, що дозволять владі використовувати у власних інтересах та підготувати майбутні науково-педагогічні кадри, що мають як і надалі досліджувати історичні проблеми, так і готувати педагогів, які будуть доносити ці концепти за допомогою підручників, що пишуть ті ж самі науковці.

Третє – це робота над виданнями офіційних документів. Обов'язкові для виконання, вони є інструментами жорсткого проведення політики пам'яті на державному та міждержавному рівнях.

Четверте – надзвичайно важливою є робота з юним поколінням.

П'яте – допуск до друку і поширення в навчальних закладах підручників. Їх можна вважати офіційною позицією держави щодо певних історичних періодів, подій чи персо-

налій. Підручники не можуть бути допущені як навчальні посібники в навчальний заклад будь-якого типу без дозволу державної структури – Міністерства освіти і науки. Така процедура характерна як для України, так і для Польщі.

Шоста функція держави, пов'язана з когнітивним виміром, – контроль над діяльністю ЗМІ. Хоча Конституція України (стаття 34) гарантує свободу слова, а в Конституції Польщі (стаття 14) прописані гарантії свободи преси та інших ЗМІ, більшість засобів масової інформації фінансуються з державного чи міських бюджетів, ми не маємо явища незалежних ЗМІ.

На сьогодні в Україні слід провести великий об'єм робіт, щоб послабити жорсткий контроль олігархів над ЗМІ. Необхідно підтримувати редакційну незалежність і боротися із злочинами проти журналістів. Єдиним інструментом у вирішенні цих проблем є легітимність взаємостосунків влади та ЗМІ, бажання влади бачити ЗМІ рівноправним соціальним інститутом суспільства, важливим посередником між владою та соціумом.

Ми усвідомлюємо, що окремі журналісти та власники ЗМІ зловживають свободою слова, і готові зробити все, щоб мінімізувати наслідки зловживання. Інструментарієм держави щодо контролю ЗМІ є штрафні санкції, блокування, позбавлення ліцензій, обмеження тематики контенту, звернення до суду тощо. Однак у демократичному суспільстві свобода слова важливіша за чистоту лав журналістського цеху. Спроба загнати усіх журналістів до єдиної організації, нав'язати єдині стандарти – будуть мати ще гірші наслідки, ніж ті, які ми зараз маємо через безвідповідальність окремих журналістів [11].

Заборона та блокування медіа в Інтернеті також може призвести в подальшому до жорсткої цензури. При цьому використовувати її зможе не лише сьогоднішня влада, але й всі наступні [5].

Сьома функція пов'язана уже з естетичним виміром, який дає можливість інтерпретувати історичні події через художнє мистецтво. При цьому замовником інтерпретації історичних подій через мистецтво може бути й держава. Наприклад, фільм «Волинь» польського режисера Войцеха Смажовського частково фінансувався Польським Інститутом Кіномистецтва, та польським телебаченням, що є державними фундаціями. Цей фільм створив стереотип жорстокого, підлого і підступного воїна УПА. Сцени жорстокості українців, які вбивають польських дітей, спалюючи їх живцем, впливають на відтворення негативного образу українця у польській масовій свідомості. Усі підібрані режисером сюжети слугують чітко окресленій меті – закріпити за «своїми» роль «жертви» і перекласти відповідальність на «іншого» (тобто українця), ігноруючи причинно-наслідкові зв'язки. Цей фільм окремі польські критики назвали однією з найкращих історичних картин в історії польського кіно, при цьому свідомо розпалюючи ворожнечу між двома народами. Показовим є те, що фільм у 2016 році здобув 9 із 14 «Орлів», найвищих державних кінонагород Польщі.

Сьогодні, завдяки цьому фільму, дискусія переходить на побутовий рівень, провокуючи небезпеку. Через В. Смажовського ця тема стає елементом поп-культури, яка є потужним інструментом формування свідомості в сучасний період.

Як бачимо, маніпулювання коштами держбюджету, контроль над ЗМІ та актуалізація в них певних питань дають змогу польським владним структурам формувати історичну пам'ять населення. Таким чином, можна зробити висновки, що польська влада є замовником історичної пам'яті про Волинські події, на основі якої формується політика пам'яті щодо цієї трагедії. Це свідчить, що саме пам'ять слугує основним легітимізуючим інструментом політичного керівництва та формує єдність і національну самосвідомість соціальних структур. Історична пам'ять слугує інструментом для внутрішньої консоліда-

ції суспільствата фактором, що об'єднує суспільство у боротьбі проти зовнішніх загроз. Проте запит самого соціуму на історичне знання про події минулого з яких утворюється історична пам'ять як певного індивіда вигідний не тільки владі, але й нації в цілому.

На відміну від політичної складової владних структур, його культурна частина часто повторює наявні тенденції пам'яті в суспільстві. Через необхідність реагування на певні події, представники культури часто вимушені брати участь у формуванні дискурсу щодо історичної пам'яті та формувати її, не очікуючи замовлень зверху.

Розглядаючи естетичний вимір історичної культури, слід згадати про започаткування державних свят, комеморативних заходів та практик.

Комеморативні практики – це інструменти впливу політичної влади на формування політики пам'яті, набір, способи, форми, ритуали, зміст пам'ятування. Це історично створені та новоутворені повторювані ритуали, місця пам'яті, все, що пов'язує нас із минулим, як, наприклад, свічка, запалена на підвіконні, коли ми згадуємо жертви Голодомору.

Поняття «комеморативні практики» лише входить в ужиток в українському контексті, де проблема пам'яті про десятиліттями замовчувані чи викривлені історичні наративи, а також їх вшанування постала несподівано гостро.

Оскільки комеморативні практики мають особливе значення для обох держав то, їх слід використовувати для політики примирення народів, у контексті чого формувати та упорядковувати нові «місця пам'яті», пов'язані з іменами та подіями Волинської трагедії, сприяти польській стороні у вшануванні жертв конфлікту на території України, та, водночас ставити питання про вшанування українських жертв на території Польщі.

В цьому напрямку Україна вже здійснює певні кроки. Українська влада вперше дозволила ексгумувати тіла польських жертв Волинської трагедії. 24 квітня 2025 року на території нині вже зниклого села Плужники Тернопільської області польсько-українська команда дослідників, у складі судово-медичних експертів, археологів, генетиків та антропологів розпочала ексгумацію польських громадян, загиблих під час Волинської трагедії [14].

Втілення політики примирення народів вимагають напрацювання конкретних заходів, спрямованих на розробку політичних та соціокультурних механізмів неконфліктного розв'язання назрілих протиріч, формування спільної основи майбутніх пріоритетів розвитку України та Польщі.

Важливим інструментом естетичного виміру та політики пам'яті є використання історико-культурної спадщини обох країн. Історична спадщина – це матеріалізована історія країни, свідчення культурного багатства й глибини історичної пам'яті. Культурна спадщина – це сукупність успадкованих від попередніх поколінь матеріальних і духовних надбань, пам'яток, історико-культурних об'єктів і територій, що зберегли автентичність і етнокультурну самобутність, відбивають внесок держави та її народів у розвиток світової цивілізації [4].

Культурна спадщина складається з культури, цінностей та традицій, як матеріальних об'єктів, так і нематеріальних проявів. Історико-культурна спадщина України нараховує на сьогодні велику кількість об'єктів, які зберегли свою автентичність і етнокультурну самобутність, це спадок, який тисячоліттями збагачувався здобутками попередніх генерацій, що жили на цій території. І це не тільки матеріальні надбання, але й духовні здобутки, які передаються з покоління в покоління і дають її мешканцям реальні можливості для економічного й соціального піднесення, це важливий фактор економічного, соціального і духовного розвитку будь-якої території.

Окрім матеріальної культурної спадщини, яку можна візуалізувати, відчути на дотик, є ще й нематеріальна, до якої відноситься усна народна творчість, народні традиції,

звичаї тощо; традиційні ремесла; знання, навички та світогляд народу, що стосується природи і всесвіту. Але найціннішою нематеріальною спадщиною є самі люди, носії звичаїв, традицій, знань та досвіду, який вони зберігають.

Культурна спадщина – це все найважливіше, що здобули наші предки, що формувало їх як народ та націю [12].

Історична культура немислима без опори на культурну спадщину, тому що спадщинні цінності – це джерело для подальшого культурного росту суспільства.

Якщо говорити про історичну спадщину народу, то естетичний вимір тут проявляється, наприклад, через «місця пам'яті», до яких відносяться топографічні місця: архіви, бібліотеки, музеї, поля битв; монументальні місця: кладовища, місця захоронення героїв, пам'ятники героям, храми, архітектурні споруди; символічні місця: комеморації, паломництва, відзначення дат або емблеми; функціональні місця: підручники, автобіографії або асоціації тощо. Це і свята, і символи влади, і календарі, і постаті героїв, і панахиди – символи, які далекі від територіальних образів місця. Однак надмірне захоплення «місцями пам'яті» несе не тільки позитив, оскільки дає можливості для політичних маніпуляцій та може призвести до колективних травм.

Отже, «місця пам'яті» відіграють важливу роль у здійсненні естетичного виміру. Завдяки їм суспільство свідомо передає на збереження свої спогади або визнає їх часткою своєї самобутності. Проте, освоєння історичного минулого на основі продукування «місць пам'яті» може стати оманливим, а самі пам'ятки – тільки поодиноким поверненням до минулого, якщо воно спирається виключно на «комеморативні практики» (практики державної влади) – місця слави та вшанування героїв. Та це тільки один з прикладів прояву естетичного виміру в історичній спадщині.

В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України державна політика у сфері культурної спадщини України стає важливим чинником забезпечення нашої національної безпеки. Культурна спадщина набуває ключового значення для створення ціннісного підґрунтя для єдності суспільства, посилення української ідентичності, дальшого розвитку України як цілісної та демократичної держави.

Однак політика пам'яті може слугувати не тільки для об'єднання держави та її зміцнення але й для дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні.

Політичний вимір історичної культури засвідчує, що історію віддавна використовували як аргумент у політиці. Кожна держава прагне використати минуле як передумову спільного погляду в майбутнє. У XXI столітті стало буденністю використання інтернету як інформаційної зброї для інтерпретації певних історичних подій для власної вигоди.

Інформаційна зброя малозатратна, але дуже результативна та практично безвідмовна. Вона формує інформаційний простір під себе. Тому володіння ефективною інформаційною зброєю і засобами захисту від неї є пріоритетним інструментом забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері [2].

Інформаційні технології мають у своєму арсеналі дуже широкий набір інструментів, методів та прийомів, необхідних для формування потрібних наративів у свідомості різних соціальних груп. Найбільш ефективними прийомами інформаційних атак є: дезінформація, залякування, схематизм, глузування, вклинювання, фальшування... Для зацікавлення контентом придумуються щораз новіші форми.

Сучасні медійні наративи за змістом можуть бути, наприклад, фейками, типу історії навколо фейкового фото про те як у 1943 році воїни УПА розіп'яли чотирьох маленьких дітей на дереві. Втім, поширювана в мережі фотографія зі сценою жорстокого вбивства дітей не має жодного стосунку ні до Волинської трагедії, ні до діяльності УПА. Дітей на

світліні було вбито в ніч з 11 на 12 грудня 1923 року в селі під польським містом Радом. Їхня мати, Маріанна Долинська, у стані божевілля вбила своїх дітей віком від 6 місяців до 7 років, повісивши їх на дереві. Поліцейські, які прибули на місце злочину, підтвердили факт убивства та зробили кілька знімків дітей [23].

Ще одним інструментом політичної дестабілізації є стратегія «Великої брехні», ідею якої приписують Гітлеру. Вона полягає у створенні глобальної та максимально жахливої брехні з упевненістю, що громадськість не повірить, що такий жахливий факт може бути фальшивим. Типу непідтверджених повідомлень про те, що вояки УПА під час подій Волинської трагедії вбили близько 100 000 поляків, хоча на той час на території Волині така кількість поляків не проживала.

До переліку найбільш популярних та ефективних інструментів інформаційних технологій можна віднести відповідні фільми, які формують образи героїв та впливають на сприйняття тих чи інших історичних подій; передачі та новинні сюжети на ТБ, що створюють ілюзію об'єктивності, а насправді несуть неправду; вірусні повідомлення в Інтернет мережах тощо. Наслідки інформаційної війни можуть бути дуже серйозними, оскільки вона впливає на масову свідомість і може змінювати громадську думку [6].

Інформаційна війна, яку веде Росія проти України (і не тільки), значною мірою націлена на молодь і може мати серйозні наслідки на їхню психологічну стійкість, їхні політичні переконання та участь у громадському житті. Наприклад, призвести до психологічної дезорієнтації, недовіри щодо інформації, підштовхнути до участі у маргінальних угрупованнях для насильницького захоплення державної влади або здійснення конституційного перевороту.

Наука постійно розвивається, створюючи все новіші інформаційні технології, зокрема штучний інтелект (ШІ). Здавалося б, ШІ є цілком незалежним від поглядів людства інструментом. Проте вмілі маніпулятори в інформаційній сфері часто використовують його в своїх цілях.

Щодня десятки тисяч ботів публікують дописи, які виглядають як звичайні думки. Там немає грубої брехні. Лише запитання: «А що, як ми самі винні?» або фраза: «Невже правда, що воїни УПА могли безжалісно вбивати безневинних жінок та немовлят в ході Волинської трагедії?». Ці фрази, псевдостатті потрапляють у бази даних, з яких навчається штучний інтелект. І потім він видає: «Можливо, обидві сторони винні?..». Так формується отруєна правда ШІ.

ШІ вчиться моделювати навіть емоції. Тому маніпулятори підсувають йому емоційні фейкові зображення, які викликають у багатьох людей співчуття, заставляючи їх поширювати несправжні фото.

А штучний інтелект вчиться на цих несправжніх картинках та розуміє, як можна зворушити людей. ШІ навчився створювати Deepfake та голосові симуляції, що на сьогодні часто використовується у політичному вимірі. Наприклад з'являються ролики, де Президент України Володимир Зеленський ніби-то закликає до капітуляції.

Невтішна істина полягає в тому, що ми вже програємо частину інформаційної війни. Не тому, що слабкі. А тому, що не помічаємо, як кожен репост, кожен коментар у стилі «всі однакові» – стає ще одним камінцем у мурі, який відділяє нас від правди. Ми входимо у світ, де справжнє буде дедалі важче відрізнити від штучного [18].

Цікаві ідеї про те як не допустити колективних травм, спровокованих навмисними викривленнями історичної пам'яті про минуле, та як уникнути їх в майбутньому, пропонують прихильники теорії «історичної культури». Її прибічники намагаються представити історію не як джерело виникнення конфліктів (джерело користі), а як джерело вражень.

Наприклад, «великий» псевдоісторик путін трактує історію з користю для себе, оправдовуючи вигаданими фактами причину агресії росії проти України, та доводячи своє право на завоювання українських територій. А представники історичної культури, такі як німецький учений Шонеманн, пропонують трактування історії як джерело вражень, що сприятиме мирному врегулюванню стосунків між державами. Вони пропонують залишити історію професійним історикам, в основі досліджень яких має бути правда, бо саме правда викликає довіру.

Історична культура має стати суспільним засобом конструювання колективної ідентичності в діалозі між політиками, медіа та істориками, адже вона сприяє осмисленню історичного досвіду людських спільнот, ставить за мету створення системи репрезентацій історичного досвіду, дотримуючись певних етичних норм, консолідує соціум та вибудовує межі у взаємодії історії і політики.

Висновки. Сьогодні багато політиків намагаються інструменталізувати історію, історичну пам'ять, політику пам'яті з метою використання їх для досягнення політичних завдань. Інструменталізація стала одним з основних викликів сучасної історії і може виконувати як позитивні функції, так і негативні.

Єдине, що здатне страхувати соціум від негативного впливу інструменталізації, є історична культура, оскільки тільки їй під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі.

Одна з ключових характеристик історичної культури «політика пам'яті», і саме про неї повинні дбати представники політичної еліти кожної з країн.

Для історичної культури характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний. Кожний з цих вимірів по-своєму впливає на інструментальне використання історії та історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Оцінюючи роль науковців як творців політики пам'яті стосовно Волинських подій, слід відмітити більший вплив наукових кіл Польщі, ніж України на формування цієї політики та небажання поляків іти на компроміс. Оскільки компроміс з оцінки цих подій відсутній в спільній історичній оцінці обох держав, маємо «війну пам'ятей». Щоб уникнути патової ситуації у «війні пам'ятей», необхідно шукати відповідні інструменти. Такими інструментами є виміри історичної культури, які повинні стати суспільним засобом конструювання колективної ідентичності, адже вони сприяють осмисленню історичного досвіду людських спільнот, дотримуючись певних етичних норм, консолідуючи соціум та вибудовуючи межі у взаємодії історії і політики.

Список використаної літератури

1. Гирич І. Персональний сайт історика України. Київ. 2019. URL: <https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking.html>. (дата звернення 10.04.2025).
2. Гулай В., Базилюк К. Інформаційно-психологічна складова гібридної війни Російської Федерації проти України (2014 – 2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362-1?inline=1>. (дата звернення 19.04.2025).
3. Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи. Ч. 1. Кн. 2. Київ. 2001. С. 129.
4. Енциклопедія сучасної України. Encyclopedia of modern Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-51479> (дата звернення 26.04.2025).
5. Збірник матеріалів конференції. II Всеукраїнська науково-практична конференція. Актуальні проблеми медіапростору. URL: https://journ.knu.ua/nauka1/wp-content/uploads/2020/04/m_090420.pdf. (дата звернення 03.04.2025).

6. Інформаційна війна та її вплив на молодь (аналіз ефективності інформаційно-просвітницьких заходів). URL: https://el-research.center/2023/03/27/informatsiyna-viyna-ta-yiiv-vplyv-na-molod-analiz-efektyvnosti-informatsiyno-prosvitnytskykh-zakhodiv/#google_vignette. (дата звернення 26.04.2025).
7. Каліщук О. Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті. Львів, 2020. 528 с.
8. Кіпіані В. Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому XX столітті. Vivat. 2023. 304 с.
9. Клімкін П. Україна і Польща. Випробовування історією. URL: https://24tv.ua/ru/pavlo_klimkin_ukrayina_i_polshha_viprobuvannya_istoriyeyu_n1319901 (дата звернення 24.05.2025).
10. Княжицький М. Для чого сучасній Україні політика пам'яті. Еспресо. URL: <https://espresso.tv/dlya-chogo-suchasniy-ukraini-politika-pamyati>. (дата звернення 15.04.2025).
11. Кріслата О. Гібридна війна та її інформаційна складова. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2018/PDF/14.pdf>. (дата звернення 26.04.2025).
12. Мазуренко Є. Справа кожного. Чому ми маємо захищати культурну спадщину. Особиста думка. 2020. URL: <https://thepage.ua/ua/style/osobista-dumka/chomu-mi-mayemo-zahishati-kulturnu-spadshinu> (дата звернення 22.04.2025).
13. Нагорна Л. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Ю. Шаповала 1.1. Культура історичної пам'яті. Київ 2013. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/culture_of_historical_memory_163.pdf. (дата звернення 16.04.2025).
14. Павленко А. На Тернопільщині почали ексгумацію польських жертв Волинської трагедії. ТСН. 24.04.2025. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-ternopilshchyni-pochaly-ekshumatsiupolskykh-zertv-volynskoyi-trahediyi-2815100.html>. (дата звернення 26.04.2025 р.).
15. Поплавська Г. Макодрай М. Москалівка. На перехресті віків і кордонів. ПП ВКФ «Політек». Тернопіль. 2018р.
16. Портнов А. Польща та Україна: переплетена історія, асиметрична пам'ять. Харків. Права людини. 2023. 128 с.
17. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів. Літопис. 2010. с. 123.
18. Словник української мови в 20 томах. URL: <https://1677.slovaronline.com/164050>. (дата звернення 16.04.2025).
19. Смірнов В. URL: <https://www.facebook.com/reel/682681114416385>. (дата звернення 21.04.2025).
20. Стрільчук Л. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття). Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ. 2014. – Вип. 85 (6).
21. Стрик Т. Склокін В. Історичні культури Польщі та України. Про джерела непорозуміння між сусідами. URL: <https://woblink.com/ebook/istorichni-kulturi-polshchi-ta-ukrajini-tomasz-stryjek-volodimir-sklokin-284373u>. (дата звернення 14.11.2024).
22. Терещук Г. Країна дозволила ексгумацію жертв Волинської трагедії. Реакції на спільну заяву очільників МЗС України та Польщі. Радіо свобода. 27 листопада 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ekshumatsiy-volyn-vijna-poshuk-gertvy/33217996.html>. (дата звернення 05.04.2025).
23. У Польщі ухвалили закон щодо «злочинів українських націоналістів». BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42900433>. (дата звернення 03.05.2025).
24. Фейк: У 1943 році Українська Повстанська Армія розп'яла чотирьох маленьких дітей на дереві – фото. Stopfake. org. 23.082022. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-u-1943-rotsi-ukrayinska-povstanska-armiya-rozip-yala-chotiroh-malenkih-ditej-na-derevi-foto/>. (дата звернення 26.04.2025).
25. Halbwachs M. The Collective Memory. New York. 1950. p. 52–87.

INSTRUMENTALIZATION OF HISTORICAL CULTURE IN RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND POLAND

Serhii Poplavskyi

National University "Ostroh Academy",

Department of National Security and Political Science

Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine

The article examines the influence of historical culture on the instrumental use of historical memory in relations between Ukraine and Poland. It is based on a theory that can be characterized by the concepts of "historical politics" and "historical memory" and defined as a theory of memory policy, when memory becomes an object of purposeful activity of state authorities.

Today, many politicians are trying to instrumentalize history, historical memory, and memory politics in order to use them to achieve political goals. Instrumentalization has become one of the main challenges of modern history and can perform both positive and negative functions.

The only thing that can insure society from the negative impact of instrumentalization is historical culture, since only it can create a system of moral norms and prohibitions in a certain society.

One of the key characteristics of historical culture is the "politics of memory," and it is this that representatives of the political elite of each country should take care of.

This is especially important for Ukraine, which is forced to repel attacks from Russian propaganda, develop the Ukrainian nation, and establish Ukraine's place in the history of Europe and the entire world.

The instruments of memory policy in Ukraine are the "Institute of National Remembrance under the President of Ukraine", state administration bodies responsible for the humanitarian sphere. In Poland, similar instruments are the "Institute of National Remembrance – Commission for the Investigation of Crimes against the Polish People" and the relevant state administration bodies of Poland.

Historical culture is characterized by three main dimensions: cognitive, aesthetic, and political. Each of these dimensions in its own way influences the instrumental use of history and historical memory in relations between Ukraine and Poland.

Key words: historical memory, politics of memory, historical culture, cognitive dimension, aesthetic dimension, political dimension, instrumentalization.